בס"ד

אבך

מתורתו ומשנתו של
שר התורה הגאון הקדוש
רבי יוסף ענגיל זצ"ל

וַיִּקְרְאוּ לְפָנָיו אַבְרֵךְ (בראשית מא, מג)
"זה יוסף שרוי לב בחכמה" (רש"י)

פרשת תולדות תשפ"ב • גליון מ"ז • מכון "אוהבי תורה" להוצאת ספרי רבינו זי"ע

תפארת יוסף
פנינים על פרשת השבוע

שו"ת בן פורת
ח"א סימן ג

וַיִּתְרֹצְצוּ הַבָּנִים בְּקִרְבָּהּ (כה, כב).

פלוגתת ר"י ור"ל בכוונת 'ויתרוצצו' - תליא בפלוגתתם
אי אמרינן מי איכא מידי דלישראל מותר ולנכרי אסור

זה כביר אמרתי, שמה שהעלו התוספות בחולין (לג. ד"ה אחד) בפלפולא, דרבי יוחנן אית ליה סברא ד'מי איכא מידי דלישראל שרי ולנכרי אסור' (עיין סנהדרין נט.), וריש לקיש לית ליה. דזה מתאים בביאור עם דברי המדרש (ב"ר סג, ו), וז"ל: 'ויתרוצצו הבנים בקרבה', רבי יוחנן וריש לקיש, רבי יוחנן אמר זה רץ להרוג את זה וזה רץ להרוג את זה, וריש לקיש אמר זה מתיר ציוויו של זה וזה מתיר ציוויו של זה, עכ"ל.

הנה נחלקו בדרשה דתיבת 'ויתרוצצו', דרבי יוחנן דריש ליה לשון ריצה, שזה רץ כו' וזה רץ כו', וריש לקיש דריש ויתרוצצו דהוא נוטריקון היתר ציווי, והיינו דהם שני בנים שכל אחד מתיר ציווי הב', והיינו דיש דברים שזה מצווה עליהם, והשני מתיר הציווי הזה ואינו מצווה עליהם, ויש להיפוך שזה מצווה והשני אינו מצווה[א].

והנה, לכאורה איך משכחת דבר שעשו מצווה עליו ולא יעקב, ועל כרחך הוא בדברים האסורים לבני נח ומותרים לישראל, אלא דקשה מי איכא מידי דלישראל שרי ולנכרי אסור, אלא דריש לקיש לטעמיה דלית ליה סברא דמי איכא מידי, לכן שפיר דרש דרשה זאת, ומה שאין כן רבי יוחנן לטעמיה דאית ליה מי איכא מידי, לכן שפיר לא יוכל לדרוש כריש לקיש, ועל כן הוכרח לדרוש דרשה אחרת, דהוא מלשון ריצה זה רץ כו' וזה רץ כו', ודו"ק ונכון מאוד בס"ד[ב].

גליוני הש"ס
מגילה יב.

וַיֹּאמֶר ד' לָהּ שְׁנֵי גוֹיִם בְּבִטְנֵךְ (כה, כג).

רבינו הקדוש לא נהנה מעולם הזה
אף על פי שלא פסק משולחנו צנון וחזרת

איתא בעבודה זרה (יא.; ראה רש"י כאן), אל תקרי גוים אלא גיים, זה אנטונינוס ורבי, שלא פסקו מעל שולחנם לא חזרת ולא צנון לא בימות החמה ולא בימות הגשמים. ועיין תוספות שם (ד"ה צנון), שהקשו מהך דכתובות (קד.), דאמר רבי לא נהניתי מעולם הזה אפילו באצבע קטנה כו', עיין שם.

ויש ליישב, על פי דברי ספר **בית שמואל אחרון** (פרשת תרומה ד"ה והשיבו), שכתב, דהא דאמרו במגילה (יב.), מפני מה נתחייבו שונאיהן של ישראל כו', מפני 'שנהנו' מסעודתו של אותו רשע, ולא אמרו מפני 'שאכלו' מסעודתו כו', היינו משום דהאכילה איננו חטא, דהיו מוכרחין עליה, דהאכילה איננה ביהרג ואל יעבור, ורק העונש על שנהנו מהאכילה, דלא היה להם להרגיש הנאה, רק אדרבה להצטער ממנה, עיין שם. ולפי דבריו מיושבת קושית התוספות, דשפיר אכל רבי ואף על פי כן לא נהנה.

גליוני הש"ס
מועד קטן כ.

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב הִשָּׁבְעָה לִּי כַּיּוֹם וַיִּשָּׁבַע לוֹ (כה, לג).

מקור דין "אין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם"
והאם נוהג קודם מתן תורה ובבן נח

בתוספות מועד קטן (כ. ד"ה מה) כתבו בשם הירושלמי (שם פ"ג ה"ה), דאין למידין מקודם מתן תורה, והתם בירושלמי מייתי קראי טובא.

ועיין שו"ת **הריב"ש** (סימן שכח), וז"ל: כתבת, שראית כתוב בשם הרב **רבינו יעקב** בן הרא"ש ז"ל, שכתב בשם אביו **הרא"ש** ז"ל, דהמקנה דבר שלא בא לעולם, אם נשבע על ככה, שקנה הקונה, ואפילו מת המקנה המקח קיים, וראיתו ממכירת הבכורה שמכר עשו ליעקב, וכתיב השבעה לי, ואמרת שאודיעך דעתי. תשובה, לאו הרא"ש ז"ל ולא הרב רבינו יעקב חתימי עלה, ואיני רואה לתלות בגברי רברבי כותייהו סברא זו שאין לה על מה שתסמוך, גם הראיה שהביאו בשמם אין לה עיקר לפי שהיה קודם הדיבור, ומאן לימא לן שלא היה אדם מקנה אז דבר שלא בא לעולם, והשבועה היתה לרווחא דמילתא שלא יערער עשו בדבר, כי הכירו יעקב כזד יהיר ואיש זרוע, לפיכך השביעו, עכ"ל.

וצריך עיון קצת, דהא הא דאין אדם מקנה דבר שלא בא לעולם, לא ילפינן ליה משום קרא, ועל כרחך דסברא היא[ג], ואם כן מדוע יהיה חילוק בין קודם מתן תורה לאחר כך. ולדעת האומרים (נימוקי יוסף בבא מציעא סו:; דרישה חושן משפט סמן רט אות ג) דטעמא דדבר שלא בא לעולם הוא משום אסמכתא[ד], יש ליישב לפי מה שכתב בשו"ת **הרא"ש** (כלל ח אות טו) דבדיני בני נח אסמכתא קניא, עיין שם היטב.

ואולם דברי השו"ת הרא"ש עצמם צריכים טעם, דהא הא דאסמכתא לא קניא, סברא הוא ולא מקרא, ואם כן ראוי שגם בדיני בני נח יהיה כן[ה]. וגם צריך עיון, אם יש ראיה מדיני בני נח עכשיו לקודם מתן תורה[ו], ואין כאן מקומו.

גליוני הש"ס
שבת יא:

וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי (כו, ה).

תמיהה על הרע"ב במקור הלימוד
דאין גוזרין גזירה לגזירה

עיין ברבינו עובדיה ברטנורא על התורה (בפרשתנו ד"ה וישמור משמרתי גזרות להרחקה) דכתב: פירוש, שכן דרשו רז"ל בפסוק (ויקרא יח, ל) ושמרתם את משמרתי, עשו משמרת למשמרתי, ולא משמרת למשמרות משמרתי, מכאן שאין גוזרין גזירה לגזירה, אלמא דגזירות קרי להו משמרת כו', עכ"ל.

והדרש שהביא לא ידעתי מקורו, ובש"ס בבלי כמדומה ברור שאיננו, ורק במועד קטן (ה.) ויבמות (כא.) איתא דרש, ושמרתם את משמרתי, עשו משמרת למשמרתי, אבל הך דולא משמרת למשמרות משמרתי מכאן כו', לא ידעתי מקורו.

וגם לא ידעתי למאי הביא דרש זה, הלא לכוונתו היה די שיביא דרש דמועד קטן ודיבמות הנ"ל להוכיח דמשמרת היינו גזירה, ולמה ליה להביא גם הך דולא משמרת למשמרות כו'. ונזכרתי דגם ברש"י ביצה (ב: ד"ה והתניא) הביא דרש זה דולא משמרת למשמרת, ע"ש[ז].

א) כן ביאר **במתנות כהונה** שם ד"ה זה מתיר.

ב) עיין **חוסן יוסף** אות סה, שלאחר שהביא שם דברי התוספות חולין הנ"ל, דרבי יוחנן סבירא ליה מי איכא מידי וריש לקיש לית ליה הך סברא, כתב: "ויש לומר דלטעמייהו אזלי, דבאמת לא שייך מי איכא מידי, דמהות ישראליות הוא מהות אחר לגמרי ממהות עכו"ם, ושפיר יתכן דמהות עכו"ם יגרום איסור שאין מהות ישראליות גורם, אך הרי כל המצוות נאמרו לדור המדבר, ובתורת כהנים (פרשת אחרי פרק ט ברייתא ט; שם פרשת אמור פרשה ד ברייתא ג) יליף ממקראות בפני עצמן שהמצוות נוהגות לדורות. ואם כן שבעצם נאמרו לדור המדבר, ובאותו אופן שנאמרו להם נוהגות לדורות, אם כן כיון שהם היו גרים, ורבי יוחנן סבירא ליה ביבמות סב. דגר שנתגייר לאו כקטן שנולד דמי, אם כן כיון דדור המדבר לא היו כקטן שנולד, היה להם עדיין מהות הקדום, היינו מהות בני נח דהוא מהות אדם, אלא שניתוסף מהות הישראליות, וכיון שהיה להם גם מהות בני נח, הרי כל מה שמהות בני נח אוסר היו אסורין בו, ועל כן שייך מי איכא מידי (ולדמיון, כשנאמרה להם מצות שחיטה, על כרחך היתה הכוונה להתיר גם בני מעיים למהות בני נח, דאי לא כן הם עצמם ראוי שיאסרו להם הבני מעיים, מפאת מהות הבני נח שבהם, וכיון דכוונת מצות שחיטה שנאמרה להם, היה להתיר גם הבני מעיים למהות הבני נח, ממילא גם לדורות הוא כן, ומזמנין עכו"ם על בני מעיים, וכל כיוצא בזה), אמנם ריש לקיש לטעמיה דסבירא ליה ביבמות שם דגר שנתגייר כקטן שנולד", עיין שם.

[מה שכתב רבינו **בחוסן יוסף**: "מהות בני נח דהוא מהות אדם, אלא שניתוסף מהות הישראליות", כוונתו כאשר הארוך **בבית האוצר** מערכת א כלל עב ד"ה הנה יש להסביר: "דמצוות בני נח, הנה הם מחוייבות מפאת המדריגה האנושית השכלית אשר לאדם, מה שאין כן מצוות שנאמרו לישראל, הנה הם מחוייבות רק מן המדריגה האלקי"ת אשר לישראל בפרט", עיין שם, וההובא **בתפארת יוסף** פרשת נח עמוד קמא הערה לז].

ג) משום דאין דבר על מה שיחול הקנין, עיין שו"ת **תשב"ץ** טור המשולש טור ב סימן יג; **לבוש** חושן משפט סימן רט סק"ד.

ד) כוונתו, דליכא גמירת דעת, ו'אסמכתא' דלא קניא (סנהדרין כד:) הוא גם כן מטעם זה דליכא גמירת דעת. וכסברא זו כתב גם **באור החיים** הקדוש כאן, עיין שם, ועיין שו"ת **נודע ביהודא** אה"ע סימן נד אות יב, שכן דעת הגאון **מוהר"ס מרגליות** ז"ל. ועיין **גליוני הש"ס** בבא מציעא טז. ד"ה והכא.

ה) שרק דין הנלמד מקראי אינו נוהג בבני נח, כדאיתא בסנהדרין נט. שכל התורה לישראל ניתנה ולא לעכו"ם, אבל דין שהוא מכח סברא, שפיר נוהג גם בבני נח. ועיין **בית האוצר** מערכת א כלל א אות טו, לגבי דין דהבא להרגך השכם להרגו (סנהדרין עב.), והובא בגליון פרשת פינחס תשפ"א, גליון כ"ט עמוד א.

ו) כוונתו, דאולי כוונת הרא"ש אינה מעיקר הדין אצל בני נח (ואם כן היה מקום ליישב לפי דברי הרא"ש), אלא כוונתו שכן נהגו עכשיו העכו"ם, ואם כן אין ראיה מזה גם לעכו"ם שקודם מתן תורה. ואולי כוונתו עוד, שהרי כי היכי דמבואר בירושלמי מועד קטן פ"ג ה"ה, דאין למידין מלפני מתן תורה על של עכשיו, כן יש לומר דאין למידין מדיני בני נח עכשיו, על של קודם מתן תורה, והאריך בזה **בבית האוצר** מערכת א כלל א אות ז ד"ה וע"ע מ"ק, ושם אות יב ד"ה והנה כבר. אמנם **בגליוני הש"ס** ברכות סא. ד"ה ויבן, כתב רבינו בפשיטות, דכמו דאין למידין מקודם מתן תורה, כן אין למידין על קודם מתן תורה.

ז) ועיין שו"ת **אמרי יושר** החדש סימן קב ד"ה ובגוף.

יישובים על הקושיא העתיקה

איך שמרו האבות את השבת - הרי בן נח ששבת חייב מיתה

~ מתוך 'בית האוצר' מערכת א כלל א ~

הנה, בענין הקושיא העתיקה[א], דאי נימא דהאבות לא יצאו מכלל בני נח[ב], אם כן מה עשו בשבת. דאין לומר דעשו מלאכה, דהא קיימו כל התורה עד שלא ניתנה ממדת חסידות מיהת, וכמבואר ביומא (כח:), ואין לומר גם כן דלא עשו מלאכה, דהא מדינא היה להם דין בני נח דהשביתה אסורה להם[ג].

השבת היא יסוד קדושת ישראל
ועל כן הוכרחו האבות לשמרה לטובת ישראל

ויש לומר, בטעם שמירת שבת דאבות, על פי דברי התוספות גיטין (מא: ד"ה כופין), דאף על גב דאין אומרים לאדם חטא כדי שיזכה חבירך, היינו רק עבור יחיד, אבל עבור זכות רבים אומרים לאדם חטא בשביל שיזכה חבירך, עיין שם.

ולפי זה יש לומר, דהנה נודע דהאבות הם התחלת האומה הישראלית, ומפאת זה אין קורין אבות אלא לשלשה (ברכות טז:), כי הם לבד היו התחלת ושורש האומה הישראלית, אשר יורה על זה השם 'אבות' וכמובן[ד], וזה טעם אומרם ז"ל (עיין תנחומא פרשת לך סימן ט) מעשה אבות סימן לבנים, כי ההתחלה כוללת תמיד כל הדבר, ויש בהתחלת הדבר כלל הדבר בכח וכנודע[ה], ועל כן מה שיארע אל ההתחלה, אשר שם כבר כלל הדבר בכח, והוא איפוא מאורע לכלל הדבר בכח, לכן המאורע ההוא אשר לכלל הדבר בכח, הוא סימן לו על זמן היותו בפועל להיות לו המאורע ההוא גם בפועל, וכמובן.

ועל כן נראה, לפי מה שכתבתי (בבית האוצר מערכת א כלל נב ד"ה וביותר), כי קדושת השבת היא כלל קדושה הישראלית, שהרי השבת כולל כלל התורה, דהמחלל שבת מומר לכל התורה כולה (עיין עירובין סט:), **וברעיא מהימנא** (זוה"ק יתרו פקודא כד צב.) דשבת איהי כללא דאורייתא, וכן הוא בשמות רבה (כה, יב) דשבת שקול כנגד כל מצוות התורה[ו]. ועיין שם שהבאתי דברי השו"ת **הרמ"ע מפאנו** (סימן יח), דהיינו טעמא דמאן דאמר בפסחים (קד.) דמברכינן בהבדלת מוצאי שבת - מקדש ישראל, והיינו משום דלא תיסק אדעתין דמכי נפקא לה שבת פקעה קדושתייהו דישראל עיין שם, והכוונה גם כן כנ"ל, דשבת ענינו ענין כלל הקדושה הישראלית, ועל כן הוי אמינא דבצאת השבת פקעה לה קדושתייהו דישראל.

וכתבתי גם כן (שם), דמפאת זה מחללי שבת מכונים בשם 'אחרים', דהוא תואר עובדי כוכבים, וכמבואר שם בארוכה, וזה מפאת היות השבת ענינו ענין כלל הקדושה הישראלית, ועל כן החילול שבת חלילה הוא סילוק הקדושה הישראלית כולה, ועל כן מקבל המחלל חלילה שם 'אחר', דהוא שם אינו ישראלי, עיין שם היטב בארוכה[ז].

ולפי זה נראה, דכיון דהאבות היו התחלת ושורש האומה הישראלית, על כן אילו לא שמרו האבות את השבת, היה על ידי כן פגם חלילה בכלל הקדושה הישראלית, כיון דכלל הקדושה הישראלית הוא רק על ידי השבת, ואם כן איך אפשר שתהיה להם זאת הקדושה בשלימות אם בהתחלה שלהם היה דבר אשר הוא היפוך זה, היינו חילול שבת, ודו"ק היטב. ואולי לא לבד שהיה פגם בכלל הקדושה הישראלית, רק שלא היה אפשר להם לקבל כלל וכלל את הקדושה הישראלית אשר ענינה השבת, אחרי אשר בהתחלתם יש חילול שבת, וכמובן.

ואם כן איפוא, היה שמירת שבת דאבות דבר הנצרך ומוכרח עבור קדושת הכלל ישראל העתידים לצאת מהם, ואילו חטא השביתה כפי דין הבני נח הרי היה החטא רק בפרטיותם בם לבד, ואין החטא הזה מסבב פגם בכלל ישראל העתידים לצאת מהם, שהרי רק הענין הישראלי אשר היה באבות הוא הוא אשר הוא התחלת האומה הישראלית, מה שאין כן ענין הבני נח אשר היה עדיין להם, הרי ענין הבני נח איננו ההתחלה אל ישראל, ואין לישראל התייחסות לו, וכמובן.

ואם כן נמצא, דחטא השביתה כפי דין הבני נח, היה רק חטא בענין הבני נח שלהם, ומה שאין כן זכות השביתה אשר שָׁבתו כפי הענין הישראלי שבם, היה דבר המועיל ומוכרח אל קדושת הכלל ישראל (אשר הענין הישראלי הכחניי אשר באבות הוא התחלה לו וכנ"ל), ואם כן היה זה איפוא חטא יחיד עבור זכות רבים, וזה שפיר שרי, וכתוספות גיטין הנ"ל, כן נראה לענ"ד נכון בסברא בעזרת השם יתברך.

יישוב מחודד
וביאור ההבדל בין שמירת שבת של יעקב לאברהם

ועל דרך דרוש וחידוד יש לומר עוד, בדבר הקושיא איך שמרו האבות שבת אי לא יצאו מכלל בני נח, הא בן נח ששבת חייב מיתה. ויתיישבו גם כן דברי הבראשית רבה (יא, יז) וז"ל: אברהם שאין כתוב בו שמירת שבת, לפיכך ירש את הארץ במדה כו', אבל יעקב שכתוב בו שמירת שבת כו', לפיכך ירש את הארץ שלא במדה כו' עכ"ל. ועיין שם **במפרשים** (ראה פירוש ידי משה ומהרז"ו) שעמדו, דמה בכך שאין כתוב שמירת שבת באברהם, עם כל זה הרי וודאי קיים שבת, וכש"ס יומא (כח:) וקידושין (פב.) דקיים את התורה עד שלא ניתנה[ח].

ויש לומר, דבאמת לפי דיעות הסוברים דהאבות לא יצאו מכלל בני נח, אם כן הרי הוכרחו האבות לעשות מלאכה אחת על כל פנים לפי דין הבן נח, דבן נח ששבת חייב מיתה. אלא דיש לומר לדברי התוספות פסחים (מו: ד"ה רבה), דהקשו, דבכל מלאכת שבת נימא הואיל וראוי לחולה שיש בו סכנה, ותירצו, דחולה שיש בו סכנה לא שכיח, עיין שם.

חיוב האבות לעשות מלאכה
לחושאב"ס דוחה מדת חסידות

ואם כן, האבות דקיימו את התורה עד שלא ניתנה רק ממדת חסידות, והיה שמירת שבת שלהם רק מדת חסידות, אם כן פשוט דאילו היה אירע בהם גם חולי שאין בו סכנה, והיה אפשר לרפאותו על ידי עשיית מלאכה, דהיו מחוייבים אז לעשות מלאכה, שהרי על הצלת ורפואת עצמו בן נח מצווה מדינא, מקרא (לעיל ט, ה) דאך את דמכם לנפשותיכם אדרוש, עיין **ילקוט** (פרשת נח רמז ס) דילפינן מהאי קרא שלא להזיק עצמו גם בגוף וממון עיין שם, ופשוט דהוא הדין דכשיכול להציל ולרפאות עצמו דמחוייב להציל ולרפאות עצמו, אם כן פשוט דחיוב זה דמעיקר הדין דוחה את המדת חסידות, ואם כן שוב הרי היה שייך באבות האי הואיל בכל מלאכת שבת. אלא דסברא דהואיל הא מהני רק מדאורייתא, מה שאין כן איסורא דרבנן אכתי הא איכא, אלא דלענין הדרבנן שוב הא היה אפשר לעשות המלאכה בין השמשות, דלא גזרו על השבות בין השמשות (עירובין לב:)[ט].

אבן טובה של אברהם ריפאה חולים
ולא היה שייך אצלו הואיל וראוי לחולה

ואולם התינח רק ביעקב, מה שאין כן באברהם לא שייך זה, לפי המבואר בש"ס בבא בתרא (סז:) אבן טובה היתה תלויה בצוארו של אברהם אבינו, שכל חולה הרואה אותה מיד מתרפא, עכ"ל הגמרא, ואם כן הא לא שייך באברהם הואיל וראוי לחולה שאין בו סכנה, שהרי בידו לרפאות החולי על ידי אבן טובה שבצוארו, ואין צריך לדחיית איסור מלאכה, (ועיין שם בבבא בתרא בתוספות ד"ה שכל, דהאי שכל חולה כו', איירי דייקא בחולי שאין בו סכנה, דחולי שיש בו סכנת מיתה עדיין לא היה בימי אברהם, וכש"ס בבא מציעא פז. עד יעקב לא הוי חולשא כו')[י], ואם כן שוב שפיר לא היה שריותא דהואיל במלאכה שהיה אברהם מוכרח לעשות עבור דין הבן נח, ועל כן שפיר אין כתוב שמירת שבת באברהם, ומובנים דברי המדרש[יא], כן יש לומר על דרך דרוש וחידוד.

א) עיין **פרשת דרכים** ריש דרוש א; **מקנה** קידושין לז: בתוספות ד"ה ממחרת, ובספרו **פנים יפות** פרשת נח ד"ה יום ולילה; ועיין **מנחת חינוך** מצוה לב במוסך השבת מלאכת הוצאה אות ו.

ב) כן הוא דעת רש"י סנהדרין פב. ד"ה בת, ראה **בית האוצר** מערכת א כלל א אות א ד"ה הנה; ועיין עוד שו"ת **בן פורת** ח"א סימן ד אות א עמוד יד: ד"ה והנני שב. וכן הוא דעת "הצרפתים" שהביא **רמב"ן** פרשת אמור כד, י ד"ה והצרפתים, ראה **חזקוני** שם ד"ה בתוך; **מושב זקנים** שם ד"ה ויצא.

ג) רבינו מביא כאן תירוץ "בפשיטות", על פי דברי המהרש"א **בחידושי אגדות** סנהדרין נח: ד"ה עובד, ואכמ"ל.

ד) עיין **בית האוצר** מערכת א כלל ב ד"ה ודע.

ה) כן הוכיח רבינו **באוצרות יוסף** בדרשה לשבת שובה שנת עת"ר פיסקא סה, מרש"י זבחים ט: ד"ה עיקר חטאת נקט, עיין שם, וראה עוד שם **מאמר דוד** פיסקא רד; **גליוני הש"ס** שבת כא: ד"ה נעשה.

ו) בגליוני הש"ס נדרים לב. ד"ה גדולה, הביא שם רבינו כמה מצוות שנאמר עליהן שהן שקולות ככל המצוות שבתורה, ובתוך דבריו כתב: "וכן שמירת שבת, בזכרוני מן המדרש דשקול כנגד כל מצוות שבתורה, וליף ליה מקרא (שמות טז, כח) דעד אנה מאנתם לשמור מצותי וגו', הנאמר על חילול שבת, ואיני זוכר עתה מקום המדרש הזה, ונזכרתי דהוא בירושלמי נדרים פ"ג ה"ט ובברכות פ"א ה"ב, עיין שם".

ז) וכן הביא רבינו דברים אלו **באוצרות יוסף** שביעית בזמן הזה - היוצא לאור בעז"ה בימים הקרובים, ומקדים לזה: "כתבתי בזה **דבר גדול** בעזרת השם יתברך", ראה שם קונטרס א פיסקא יב-יד.

ח) המשך לשונו: "ועיין **בית האוצר** מערכת א כלל א אות כ ד"ה ועפיד"ז, מה שהבאתי בשם **הזית רענן** (פרשת לך אות ז) ביאור דברי המדרש, ואולם גם לדבריו עדיין אין הלשון מיושב, 'דאברהם שאין כתוב בו שמירת שבת', דמה בכך שאין כתוב בו שמירת שבת, הרי סוף סוף שמר שבת, אלא דלאחרים הוא דלא קבע תחומין. ותו, דהא גופא קשיא, דמדוע אין כתוב בו שמירת שבת, הלא שמר שבת, ואם כן היה ראוי להכתב כמו ביעקב".

ט) "דכיון דשמירת שבת דידהו היתה רק מדת חסידות, אם כן לא חמיר משבות דרבנן דלא גזרו בין השמשות", **בית האוצר** מערכת "א כלל א אות כג ד"ה והנה בדבר.

י) פירוש, שרק ביעקב יש לומר שעשה מלאכה עבור עצמו, וזה כדי שלא יהיה בכלל בן נח ששבת, ומכל מקום עדיין שפיר מיקרי ששמר שבת, שהרי מטעם הואיל דראוי לחולה שאין בו סכנה מותר לו לבשל גם לעצמו, אבל לגבי אברהם שלא היה לו ההיתר לבשל לעצמו מטעם הואיל וראוי לחולה שאין בו סכנה, אם כן על כרחך מה שבישל עבור עצמו חשיב לגביו שלא שמר השבת, ודו"ק.

ידוע תדע
הרחבת הידיעות במשנתו של רבינו

'כִּי צַיִד בְּפִיו' (כה, כח) - איך אכל יצחק מצידו של עשו, הא היה ישראל מומר לעכו"ם ששחיטתו פסולה (קידושין יח.)?

תשובה ל'ידוע תדע' מפרשת חיי שרה: נפשכם - רצונכם, מה המקור לכך שרצון נקרא 'נפש'?
ראה **אוצרות יוסף** דרשה לשבת שובה שנת עת"ר פיסקא פח; **גליוני הש"ס** מגילה לא: ד"ה אכנפשך

"יוֹסֵף - צָפְנַת פַּעְנֵחַ"

'דְּמִטַּמְּרָן גְּלְיָין לֵיהּ' (א)

(בראשית מא, מה ובתרגום אונקלוס)

אודות כוחו הגדול של רבינו בחכמת הנסתר ובקיאותו העצומה בתורת הח"ן

"מבהיל על הרעיון"

הגאון רבי **ישכר שלמה טייכטהאל** זצ"ל ראב"ד פישטיאן ובעל 'משנה שכיר', בהזכירו בספרו[א] את חיבורו של רבינו 'אוצרות יוסף', הוא מפליג בעוצם גדלותו של רבינו בחכמת הנסתר, וזו לשונו: "ובספר אוצרות יוסף להגאון רבן של כל בני הגולה רבי יוסף ענגיל זצ"ל, שהוא אחד מספרי הקבלה שחיבר, ולא נדפס ממנו על חכמת הנסתר רק ספר זה בלבד, והשאר עודנו בכתב יד, **והוא מבהיל על הרעיון על גודל חכמתו בחכמת האמת, וכמו שהיה עילוי וגאון עולם בנגלה, כמו כן היה בחכמת הנסתר...**".

חיבורי קבלה

כי אמנם כן, בד בבד עם גדלותו העצומה בנגלות התורה לכל חלקיה, היה רבינו גדול עצום גם בתורת הנסתר. וכך נחקק על מצבתו: "חריף ובקי נפלא בכולא תרי תלמודאי, נהירין ליה שבילין דנהר דעה וחכמה עלאה".

רבינו טייל במבואות הח"ן כבן-בית, וגם בספריו העוסקים בנגלות התורה, מוצאים אנו עשרות פעמים את הלשון: "בחכמת האמת הדברים נודעים", ומן הדומה[ב].

אך מלבד זאת חיבר רבינו **עשרים חיבורים** העוסקים בתורת הנסתר, ובהם חידושים בדרך הדרוש והרמז בתנ"ך וש"ס בבלי וירושלמי על פי יסודי הקבלה.

וכך העיד באזנינו הגאון המפורסם **בעל 'שבט הלוי'** זצ"ל[ג]: "לצד גאונותו הידועה בכל מכמני התורה, היה רבינו מופלא גם בחלק הסוד, קבלה וחקירה. הוא היה צדיק גדול ומקובל. בעיני ראיתי את עשרים החיבורים שלו על פי קבלה - מלבד עוד תשעים חיבורים אחרים - והחיבורים הללו היו גם גדולים בכמות".

מלבדם חיבר רבינו עוד "**חמשה כרכים**, המכילים מאמרים כללים בחכמת הקבלה", ועוד "**שמונה כרכים**, המכילים דרוש ורמז על תנ"ך על דרך הקבלה".

נכד רבינו, ר' **דוד מארגענשטערן** ז"ל מספר ברשימותיו, כי "בין המון כתבי-היד, שלא אסף אותם בספרים מוכנים לדפוס, היה גם מפתח לקבלה"[ד].

מתוך המאמרים הכלליים בחכמת הקבלה[ה], זכינו אנו שהשתיירו בידינו שני מאמרים בלבד, **'מאמר דוד' ו'מאמר לבנה'**, אשר נדפסו בסוף ספר **'אוצרות יוסף' - דרשות**, והם עוסקים בעניני ספירת מלכות וספירת תפארת[ו], ממנו נוכל ללמוד מעט מאוצר חכמתו של רבינו ז"ע בתורת הנסתר - אפס קצהו תראה וכולו לא תראה.

כאשר נכנס חתנו של רבינו, הגה"צ רבי **יצחק מנחם מארגענשטערן** זצ"ל אל הגאון המפורסם **בעל 'מחזה אברהם' מבראד** זצ"ל, כדי להגיש לפניו את הספר החדש 'אוצרות יוסף - מאמר לבנה', שהדפיס זה עתה, עיין בו הגאון והפטיר מתוך התפעלות יתירה: "העולם לא הכיר את גדולתו של רבי יוסף ענגיל..."[ז].

לפניו נגלו תעלומות

בכל שורה ושורה במאמרים הנזכרים, חבויים אוצרות מלאים דברי קבלה וסתרי-תורה. חידושים אלו אינם נופלים כלל מערך חידושיו בתורת הנגלה - שאף בהם הבליע, כאמור, קטעים שלמים מתורת הח"ן.

רבינו מגלה שם את שליטתו בחכמה זו במלא היקפה, ואנו נסתפק במספר ציטוטים: "אני אומר דברי אלה שהסנהדרין הם בחינת המלכות רק דרך אפשר, כי לא ראיתיו עדיין באחד מספרי המקובלים..."; "... שמעתי זה הפירוש גם כן בשם האר"י ז"ל, ולא ידעתי מקומו בכתבי האר"י"; "וכמדומה ברור שכן ראיתי כתוב בספרי חכמי האמת..."[ח].

גם כתבי האר"י ותלמידיו מוזכרים לרוב בספרי רבינו, כגון: "ושמעתי שאיזה רבנים החמירו ואסרו את העבודה בשביעית... ואני אומר לא מהשם הוא זה, ועל עצמו יש להחמיר אבל לא על האחרים... ומזקנים אתבונן בסידור האריז"ל..."; "עיין עץ חיים שער אנ"ך פ"ב... וע"ע בעץ חיים שער המוחין פ"א", "ומה שכתב... כוונתו למה שכתב בפרי עץ חיים שער השבת פרק ג' יום ו'... וכן הוא בסידור האר"י ז"ל"[ט].

א) ספר 'משנה שכיר' מועדים, י"ם תשע"א, חלק א עמוד 118.

ב) 'בית האוצר' מערכת א כלל לג ד"ה והנה כבר; שם כלל קעג ד"ה עוד; שם מערכת ב כלל יא ד"ה והנה נתיישבתי; 'גליוני הש"ס' ברכות מט. ד"ה יתיב; שם ירושלמי זרעים כרך א אות מז; כתב יד קדשו, נדפס בספר 'זכר שלמה', ירושלים תשמ"ג, אות סג, ועוד רבות.

ג) בחודש אייר שנת תשס"ג, לאחר ששמע הגאון זצ"ל על חידוש הקמת מכון 'אוהבי תורה', ביקש לבוא אליו לשיחה מיוחדת, באמרו שיש באמתחתו זכרונות וידיעות שאינם מפורסמים אשר כדאי לרשום אותם למשמרת. ואכן, בשיחה ארוכה גולל מזכרונותיו מימי נעוריו בעיר וויען יצ"ו, שם שמע הרבה על רבינו, וגם זכה לראות את כתבי הקודש, לאחר שנשא חתן בעיני חתן רבינו זי"ע שהכניסו לביתו והראה לו את הכתבים. תוכן השיחה במלואה ראה בגליון ה - מרחשון תשע"ה.

ד) ברישומי התולדות עמוד 15.

ה) נכדו ברישומי התולדות עמוד 14 מפרטן: מאמר לבנה, מאמר דוד, מאמר ספירת המלכות, מאמר ספירת היסוד, מאמר הכולל, מאמר הכולל תניינא.

ו) הגאון רבי **יהושע מענדל עהרנבערג** זצ"ל ראב"ד ת"א ובעל שו"ת 'דבר יהושע', היה מרבה להגות באחרית ימיו בספרי קבלה, ולעתים קרובות היה מזכיר את העובדה, שרבינו הגאון זצ"ל חיבר הרבה חיבורים בתורת הנסתר, ראה 'מרביצי תורה מעולם החסידות' ח"ח עמוד קעח.

ז) ספר 'תפארת משולם', תולדות האדמו"ר רבי **משולם ישכר אשכנזי מסטאניסלאוו** זצ"ל, עמוד תשפח.

ח) 'מאמר דוד' פיסקא לא; 'גליוני הש"ס' חגיגה ג. ד"ה טף; 'גליוני הש"ס' עבודה זרה כד: ד"ה מזמורא.

ט) 'אוצרות יוסף' שביעית בזמן הזה קונטרס ג פיסקא פד; 'גליוני הש"ס' יבמות לז. ד"ה וכל; שם ברכות יד. ד"ה שם תוד"ה.

משנת חרמים

מכתבי הלומדים עם הארות ומשא ומתן במשנת רבינו

לכבוד מכון 'אוהבי תורה'.

א) מה שהקשה איך החזיר אברהם אבינו ע"ה את הגר אחרי שגירשה, הא היה כהן. נראה על פי המשמע **בר"ן** נדרים ל"ב דרק מזרעו של אברהם אבינו ע"ה היו כהנים ולא אברהם אבינו בעצמו, ועיי"ש **בבן יהודע**, אם כן לא קשה כלל.

ועיין **במדרש רבה** שהשי"ת צוה לאברהם שיקח הגר בחזרה, אם כן בלאו הכי לא קשה מידי.

ועוד נראה על פי דאיתא **ברמב"ן** פרשת חיי שרה (כה, ו) דהגר שפחת שרה היתה פילגש ולא היתה נחשבת לאשה, עיי"ש. ועיין באה"ע סי' י' ס"א ברמ"א, דאם היה לו פילגש וגירשה ונתקדשה לאחר, מותרת לחזור לראשון, כיון שלא היה קידושין עם הראשון ורק היתה מיוחדת לו, עיי"ש. אם כן לפי זה אם כהן היה לו פילגש ושילחה מותר להחזירה, כיון שלא היתה על ידי קידושין לא הוי כמחזיר גרושתו.

ועוד נראה, דהנה הגר היתה שפחת ששרה ולא עשאה אברהם בת חורין אלא נשארה שפחה, כמו שהאריך **האור החיים הקדוש** בפרשת לך (טז, ה), עיי"ש, כי באמצעות היותה שפחתה נתברר בה וכו', עיי"ש דברי קדשו. וכיון שהיתה רק שפחה וגירשה, אין איסור להחזירה. ועיין **בחלקת מחוקק** אה"ע סי' מד, דאם גירש חציה שפחה וחציה בת חורין ונתקדשה לאחר, ואחרי זה גירשה השני או מת, אינה אסורה לראשון משום מחזיר גרושתו, כיון שלא היתה אשת איש גמורה אצל הראשון, והכי נמי אינה נקראת גרושה גמורה אצל כהן, עי' **במנחת חינוך** מצוה רסח. אבל בנידון דידן שהיתה שפחה גמורה ודאי אין עליה שם גרושע ומותר לאשת איש שהיה כהן להחזירה.

ב) מה שהקשה איך מועיל תשובה לבני נח. לפי מה שכתב **אחד המפרשים** דודאי מהני תשובה לבני נח, כמו בדור המבול רואין שאם היו חוזרים בתשובה היתה מועילה, וכמו שבנינוה הועילה תשובה, אלא התשובה רק מועילה שלא ייענשו ואינה עוקרת למפרע כאילו לא חטא, כמו בישראל, ואם כן ניחא כאן.

ג) על מה שכתב למה אין מברכין שהחיינו על נישואין, יש להוסיף עי' **במחזיק ברכה** סימן רכ"ג בשם **המור וקציעה** שיכול לברך, ועיי"ש במחזיק ברכה שיברך בלא שם ומלכות. ועי' **במהרי"ק** שורש קכ"ח, הובא **בבאה"ט** אה"ע סי' מ"ב, הואיל ואין לקידושין זמן קבוע, ועי' **בגליון מהרש"א** יור"ד סי' כח הואיל וקידושין הם רק הכשר מצוה לפר"ו.

ועוד כתבו המפרשים, דאין שמחתו שלימה הואיל דנאסר בקרובותיה, עי' **בכנסת הגדולה** אה"ע סי' לט. ועי' תשובות **חתם סופר** או"ח נ"ה עוד טעם.

ד) מה שהקשה על הלשון 'והתיר לנו את הנשואות לנו', יש לומר על פי דאיתא **בזוה"ק** יתרו דף צ"ג ע"ב, דמשום הכי כתוב פסיק בלא תנאף, דבלי הפסיק הו"א דגם באשתו אסור, ובמה דפסקא טעמא, אסיר ושרי, עיי"ש. אם כן ניחא דהפסוק אכן מתיר לנו את הנשואות לנו, ודו"ק.

בברכת התורה

הק' שמאי קהת הכהן גרוס

[חבר הביד"צ דקהל מחזיקי הדת ובעמח"ס שבט הקהתי]

הבטיח רבינו: "כל מי שיסייע בהדפסת החיבורים שלי – אהיה לו למליץ יושר בעולם העליון"

(הגה"צ רבי יצחק מענדל מארגנשטערן זצ"ל חתן רבינו – ששמע מפי רבינו והכריז על כך במעמד ההלוויה הרבתי באשכבתיה דרבי)

משלחן גבוה

שאלות ובירורים שעלו על שלחן המערכת
במסגרת עבודת עריכת ספרי רבינו

א

הנה בימים אלה זכינו בסייעתא דשמיא לברך על המוגמר **בספר חדש ומשובח על עניני שמיטה ממשנת רבינו**, העומד לצאת לאור בס"ד בקרוב, וכמו כן הולכת ונשלמת מלאכת הוצאתו לאור של הספר המפורסם **אתוון דאורייתא** במהדורה חדשה ומפוארת, בחרנו איפוא לפתוח מדור החדש בשאלה מספר אתוון דאורייתא, מענין שהובא גם בתפארת יוסף על ענייני שמיטה. ונשמח לשמוע ולקבל תגובת הלומדים:

בכלל כו ד"ה והנה, הביא רבינו דברי הגמרא בסוכה (לט.), אין מוסרין דמי פירות שביעית לעם הארץ יותר ממזון שלש סעודות. וברש"י (ד"ה יותר) כתב, אבל מזון שלש מוסרין, דאיכא למימר לסעודת שבת הוא צריך, וכיון שהותר בערב שבת הותר לכל ימות השבת, עכ"ל. וכתב רבינו בפשיטות דמסירת דמי שביעית לעם הארץ אך מדרבנן הוא דאסור, דאילו היה איסור דאורייתא, וודאי דגם לצורך שבת היה אסור, עיין שם באורך מה רצה רבינו להרויח בזה.

וצריך ביאור, שהנה רש"י לפני כן (ד"ה אין) כתב שהאיסור במסירת דמי פירות שביעית לעם הארץ הוא משום שהעם הארץ הלא עובר על איסור סחורה, והמוסר לו מכשילו ועובר המוסר ב'לפני עור', ורהיטת לשון רש"י מורה שהמוסר עובר דאורייתא, ובייחוד משמע כן מלשונו "דקעבר אלפני עור".

ב

בגליוני הש"ס ירושלמי זרעים כרך ג אות כה, הביא רבינו משמעות הירושלמי (שביעית פ"א ה"ה) שמנהג ערבה דהושענא רבה התחיל בבבל ומשם נתפשט ובא לארץ ישראל. ונסיב עלה רבינו וז"ל: "ועיין סוכה (מד.), דלכון אמרי - דלהון היא, עיין שם בתוספות (ד"ה והא) פירוש רבינו תם, ויש לו ראיה מירושלמי הנ"ל".

משמעות דברי רבינו, ש'דלהון היא' היינו שמנהג ערבה מבבל בא, ולכך יש ראיה לרבינו תם מהירושלמי הנ"ל.

אמנם, כד נעיין בדברי רבינו תם, לא נמצא ידינו ורגלינו, כי בגמרא שם הביאו דברי רבי יוחנן שערבה יסוד נביאים, והקשו, ומי אמר רבי יוחנן הכי, והאמר, דלכון אמרי - דלהון היא, והביאו שם התוספות: "ורבינו חננאל גרס, 'דלכון אמר - דלהון היא', ומפרש רבינו תם, שהיה רבי יוחנן אומר לתלמידיו שהיו לפניו מבבל, אחד משלכם אומר - דהוא רב כהנא שעלה מבבל, דלהון היא, משלהם היא ערבה, כלומר, שהיא מנהג נביאים... והשתא ניחא דפריך הכא שפיר דרבי יוחנן אדרבי יוחנן, דאמר יסוד נביאים, ודלהון היא משמע דמנהג הנביאים ולא יסוד".

עינינו הרואות, כי הגם ש'דלכון אמר' מתפרש באמת על בני בבל, אבל 'דלהון היא' לא קאי כלל על בני בבל, כי אם על הנביאים, ורבינו תם כלל וכלל לא אמר כי מנהג ערבה התחיל בבבל.

ג

בגליוני הש"ס ריש מסכת ביצה, על דברי המשנה 'לא ישחוט אלא אם כן היה לו עפר מוכן', הביא רבינו משו"ת **משפטים ישרים** (ח"א סימן פד) להסתפק "במי שבקי לשחוט בלי להוציא דם, אי שרי בכך, כיון שמבטל מצות כיסוי. והספק, אם הכיסוי חובת גברא עצמותי, או חובת מנא, היינו רק כשיש דם, עיין שם שהעיר מכאן". דהיינו שכאן במשנה ביצה מוכח שאם אין לו עפר מוכן לא אומרים לו שישחוט בלא כיסוי, אלא הדין הוא שלא ישחוט כלל.

ואחר גמר דברים אלה הוסיף רבינו שלש תיבות: "ועיין בראשונים כאן". והוא חידה ופלא, כי לא נמצא כאן בראשונים שום דבר רמז השייך לענין זה.

ואחד החברים הציע, אולי כוונת רבינו למחלוקת הראשונים המפורסמת (בעל המאור שבת נג. מדפי הרי"ף ד"ה כתב; רמב"ן ורשב"א קלד:; ר"ן על הרי"ף שם) אם מותר בשבת למול תינוק שיודע שאחר המילה יהיה מסוכן ויצטרך לחמם לו מים, היינו, אם מותר לעשות דבר מצוה שיודע שיבוא על ידי כך לחילול שבת בהיתר. ושקלו וטרו בהך דכאן, מדוע לא יהיה מותר לו לשחוט משום שמחת יום טוב, ושוב אחר השחיטה ידחה איסור חפירת דקר, עיי"ש. ואם כן יש לומר שנתכוון רבינו להשוות הנידונים, שכדוגמת מה שדן המשפטים ישרים כאן מדוע לא ישחוט - ויתבטל מצות כיסוי, כן דנו הראשונים מדוע לא ישחוט - וידחה איסור חפירה בדקר.

אמנם, בבוא הענין קמי הגאון הגדול רבי **יעקב גרינוואלד** שליט"א [אשר האריך בנידון מחלוקת הראשונים הנ"ל בשיעורו - נדפס בקובץ 'שמחת תורה' תשרי תשפ"ב], העיר כי אכן היה מעדיף לומר שהכוונה לנידון הנ"ל, אך אי אפשר להעמיס זאת בלשון רבינו הראשונים "כאן", היות והראשונים דנו על זה במסכת שבת. **ומעתה בקשתנו שטוחה מאת קוראינו הנאמנים, אולי מקום הניחו משמיא להתגדר להאיר עינינו בכוונת רבינו.**

ד

הזמן גרמא, רבבות אלפי ישראל עוסקים בלימוד מסכת ראש השנה, נעלה כאן מילתא דתמיהה. **באוצרות יוסף** מאמר לבנה (פיסקא רלד) בתוך אריכות דבריו נמצא משפט זה: "והנה תראה כי גם בלבנה התחתונה (היינו הלבנה הרגילה) בעת הניגוד הם כ"ד שעי דמכסי סיהרא", יעוין שם, ואכ"מ להאריך בדבריו.

כוונת רבינו להמבואר בראש השנה (כ:) שהלבנה סמוך לחידושה מתכסה כד שעות, יעוי"ש. אמנם לשון רבינו שכתב בעת "הניגוד" תמוהה מאד, כי 'ניגוד', כידוע, הוא כינוי לזמן שהלבנה נגד החמה ממרחק, ואז מאירה במלואה, ואילו 'קיבוץ' הוא הכינוי לזמן שהלבנה מתכסה, היינו בזמן שהיא נראית לנו מקובצת ומחוברת עם החמה, שאז אין אורה נראה לנו.

וטרם נבוא להחליט כי טעות נפלה בדברי רבינו וצריך להגיה "הקיבוץ", גמרנו אומר לפנות לקהל קוראינו, אולי אי מי אשר שפתו בהירה ועטו מאירה יוכל להבהיר לנו כוונת הדברים.

ההבטחה האחרונה שמחוללת פלאים:

"כל מי שיסייע בהדפסת החיבורים שלי, אהיה לו למליץ יושר בעולם העליון"

(הבטחתו של רבינו זי"ע סמוך להסתלקותו, באזני חתנו הגה"צ רבי יצחק מענדל מאדגנשטערן זצ"ל – מייסד וראש חברת 'אוהבי תורה' להוצאת ספרי רבינו)

לרכישת הספרים (במשלוח עד הבית), **לקבלת הגליון ולתרומות:**

טל: 1800-200-855 | דוא"ל: ot035104720@gmail.com